

PAWEŁ KLINT

Uniwersytet Wrocławski

ORCID 0000-0002-6153-5565

PRZYJEMSCY Z PRZYJMY – WIELKOPOLSKA RODZINA MAGNACKA W XVI-XVIII WIEKU¹

Wielkopolska magnateria obok małopolskiej i ruskiej w dziejach Korony Polskiej odegrała zdecydowanie największe znaczenie. To na zachodnich kresach Rzeczypospolitej rodzili się z powodzeniem aspirujący do największych zaszczytów i urzędów w XVI–XVIII wieku: Ostrorogowie, Górkowie, Czarnkowscy, Grudzińscy, Radomiccy, Działyńscy, Sułkowscy, Raczyńscy czy uzyskujący królewskie godności Leszczyńscy i Opalińscy. Wśród tych wybitnych rodzin było także miejsce dla rodziny Przyjemskich² wywodzącej się spod Golinie ze staropolskiego powiatu konińskiego (leżącego w ówczesnym województwie kaliskim).

Powiat koniński nie był w czasach nowożytnych regionem, w którym rozwijały się wielkie majątki szlacheckie. Dominującą grupą wśród właścicieli ziemskich powiatu konińskiego stanowiła szlachta drobna, posiadająca część lub jedną wieś³. Do rangi elity powiatowej urastała szlachta, która w swoich rękach skupiała po kilka wsi. Takimi lokalnymi właścicielami byli choćby Golińscy, Gorzewscy, Gosławscy, Modlibowscy, Żychlińscy. Ta lokalna elita musiała zadowolić się niższymi urzędami w hierarchii urzędniczej Wielkopolski – szczytem kariery było dla nich uzyskanie niższych urzędów ziemskich: pisarza i sędziego ziemskiego, stolnika czy cześnika. Dla wielu – jak choćby Golińskich w XVII wieku – kariera urzędnicza kończyła się na lokalnej kancelarii grodzkiej w Koninie, w której sprawowali urząd burgrabiego lub pisarza grodzkiego. Tym bardziej wyjątkowo jawią się dzieje pieczętujących się herbem Rawicz Przyjemskich – magnatów mających swoje korzenie w powiecie konińskim, reprezentantów tego regionu w sejmie i w senacie Rzeczypospolitej.

¹ Tekst artykułu powstał na podstawie referatu wygłoszonego w Golinie w maju 2012 r. w ramach obchodów 650-lecia uzyskania praw miejskich przez Golinę.

² Niewiele jest prac, które ukazują choćby fragmentarycznie dzieje rodziny Przyjemskich. Ich tablice genealogiczną prezentującą najważniejszych męskich członków rodziny zamieścił Włodzimierz Dworzaczek w *Genealogii* (t. 2. *Tablice*, Warszawa 1959, nr 145). Można jednak znaleźć w niej kilka błędów nie tylko w datach życia poszczególnych Przyjemskich, ale także w wypadku imion i nazwisk ich żon czy pełnionych przez nich urzędów. Kilka stron Przyjemskim poświęcił w swoim herbarzu Kasper Niesiecki (*Herbarz polski*, t. 7, wyd. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1841, s. 554-557). Najwięcej informacji przynoszą biografie wybranych męskich członków rodziny w *Polskim słowniku biograficznym*. Nieco nowych informacji ukazują prace E. Opalińskiego: *Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III* (Poznań 1981) i *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III* (Warszawa 2007).

³ Zob. Wł. Dworzaczek, *Struktura społeczna szlachty*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 488-493.

Przodkowie Przyjemskich – senatorów i koronnych urzędników – to jednak średnie rycerstwo i szlachta wpisująca się w obraz struktury majątkowej wschodnich powiatów Wielkopolski: gnieźnieńskiego, konińskiego i kaliskiego. Początkowo byli właścicielami co najmniej jednej wsi – Przyjmy, od której przyjęli swoje nazwisko. W połowie XV wieku dziedzicem Przyjmy był Grot z rodu Rawiczów, mąż Siechny (lub Szechny). Nie używał on jeszcze przezwiska Przyjemski – w źródłach spotykany on jest jako Goliński, co może wskazywać, że jednocześnie mógł być dziedzicem okolicznej Golinie. Po raz pierwszy w źródłach przezwisko Przyjemski – a raczej Przejemski (bo tak pisali się dziedzice Przyjmy, zwanej też Przejmą, Przymą lub Przymą w XV- i XVI-wiecznych źródłach) – pojawiło się w 1470 roku. Jako Przejemski w 1470 roku w źródłach opisana została Siechna, wdowa po Grocie z Przejmy⁴. Kilka lat później, w 1476 roku, jako Przejemski pisał się również jej syn Marcin, właściciel dwóch wsi: Przyjmy (Przejmy) i Piotrkowic w powiecie konińskim⁵. Pod koniec XV wieku Marcin występował również jako Przyjemski – ta forma nazwiska upowszechniła się całkowicie w XVI wieku.

Marcin Przyjemski (†1506/10) jako pierwszy z rodziny został urzędnikiem – burgrabią ziemskim konińskim. I choć był to jeden z najniższych urzędów piastowanych przez szlachtę, od tego momentu Przyjemscy weszli w obręb elity – choć na razie jeszcze lokalnej. Przyjemski rozpoczął budowę podstaw ekonomicznych swej rodziny. Jako właściciel dwóch wsi – Przyjmy i Piotrkowic zdołał powiększyć majątek. Jego żona, Barbara z Czeszewskich, odziedziczyła bowiem po bezpotomnie zmarłym bracie części we wsiach Czeszewo, Chlebowo i Rusko w powiecie pyzdrowskim⁶. Zapewne Marciniowi udało się skupić pozostałe części Czeszewa i Ruska – jego syn, Jan, został bowiem wspomniany jako dziedzic całej wsi Czeszewo (1522 rok)⁷, a Rusko otrzymał na wyderka Jan Szławski tytułem posagu córki Marcina, Barbary z Przyjemskich (1510)⁸.

Syn Marcina Przyjemskiego, burgrabiego ziemskiego konińskiego – Jan (†1546/50) był z pewnością dziedzicem czterech całych wsi: Przyjmy, Kamienia i Cienina w powiecie konińskim i Czeszewa w powiecie pyzdrowskim⁹. Jego żona, Helena z Bierzglińskich, wniosła mu w posagu wieś Bierzglińsko i część wsi Wodniki w powiecie pyzdrowskim, które małżonkowie sprzedali w 1522 roku¹⁰. W rękach Przyjemskich znalazła się również wieś Pęcocin w powiecie konińskim, która zapewne została odziedziczona przez Helenę z Bierzglińskich. Swą majątkową pozycję w pierwszych pokoleniach na przełomie XV i XVI wieku mogli zawdzięczać trzem okolicznościom – dobrze prowadzonej polityce majątkowej, korzystnym związkom małżeńskim z przedstawicielkami okolicznej średniej szlachty (jak Barbara z Czeszewskich czy Helena z Bierzglińskich), a przede wszystkim korzystnemu z punktu widzenia genealogii i dziedziczenia posiadaniu w pierwszych trzech pokoleniach Przyjemskich tylko jednego potomka męskiego, który obejmował całe dobra po ojcu (zob. tablica 1) – bez potrzeby rozdrabniania dóbr między

⁴ *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX w.*, wyd. Biblioteka Kórnicka PAN, Kórnik-Poznań 1997, Grodzkie i ziemskie, Konin, nr 229 (zapis z 1470 roku). Wszystkie informacje z *Tek Dworzaczka* dostępne na stronie internetowej za pomocą wyszukiwarki, zob. <http://teki.bkpan.poznan.pl/>.

⁵ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Konin, nr 543.

⁶ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Pyzdry, cz. 2, nr 22059 (zapis z 1504 roku).

⁷ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVI wiek, nr 5021.

⁸ Tamże, nr 1614.

⁹ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Konin, nr 3719.

¹⁰ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVI wiek, nr 5016.

innych spadkobierców. System dziedziczenia majątków szlacheckich w XV–XVIII wieku zakładał bowiem, że potomstwo męskie dziedziczy majątek nieruchomy po ojcu, którym ma się między sobą równo podzielić¹¹. Z kolei córki otrzymywały od ojca lub po jego śmierci od braci posag, który – wypłacany często według uznania – łącznie dla wszystkim córek stanowił 1/3, 1/4 lub 1/5 wartości całego majątku ojczystego¹².

POLITYCZNE ZNACZENIE PRZYJEMSKICH

Urzędnicza kariera Przyjemskich, a tym samym akces do wielkopolskiej elity (możnowładztwa) rozpoczyna się od czwartego pokolenia Przyjemskich – synów Jana i Heleny z Bierzglińskich. W 1554 roku matka już po śmierci ojca ustąpiła Wojciechowi, Rafałowi i Stanisławowi Przyjemskim pięć wsi, które stały się podstawą działań majątkowych młodych i ambitnych Przyjemskich. Najstarszy z braci, Wojciech (†1571/72), szybko wszedł w kręgi urzędnicze. Od 1555 roku, według materiałów źródłowych, pełnił funkcję pisarza ziemskiego kaliskiego. Wkrótce uzyskał zaufanie szlachty województwa kaliskiego, która wybrała go posłem na sejm warszawski (1556–1557). Jego aktywna działalność polityczna przekładała się na kolejne powierzane mu funkcje – w latach 1563–1564 znów posłował na sejm, na którym toczyła się walka o egzekucję dóbr (po stronie szlachty walczącej z magnaterią aktywnie uczestniczył Przyjemski). Na kolejnych trzech sejmach (1565, 1566, 1567) również aktywnie uczestniczył jako poseł. Jako bliski królowi polityk został nagrodzony w 1566 roku urzędem kasztelana łędzkiego. Tym samym Wojciech jako pierwszy spośród Przyjemskich dostąpił zaszczytu zasiadania w senacie – jeszcze wszak jako tzw. senator drażkowy (najmniej znaczący). Przyjemski na karty historii wpisał się jako aktywny działacz na rzecz unii Korony i Litwy zawartej na sejmie lubelskim w 1569 roku. On też podpisał się pod aktem włączenia do Korony Podlasia, Wołynia i ziemi kijowskiej, co wymusiło na Litwinach podpisanie aktu unii. Zawrotna kariera polityczna – a także majątkowa – średniego szlachcica z Wielkopolski nie udałaby się, gdyby nie poparcie i opieka, jaką objęli ambitnego Przyjemskiego najpotężniejsi hierarchowie duchowni i świeccy w Rzeczypospolitej. U progu swojej kariery Przyjemski cieszył się zaufaniem i protekcją prymasa Polski Jana Przerębskiego, biskupa poznańskiego Andrzeja Czarnkowskiego i podkanclerzego koronnego Piotra Myszkowskiego, który w 1565 roku – czyli jeszcze gdy Przyjemski nie był kasztelanem – polecał go na najwyższy urząd w Wielkopolsce – starostwo generalne¹³.

Jako pochodna kariery Wojciecha Przyjemskiego rozwijała się kariera jego dwóch młodszych braci. Jeszcze za życia Wojciecha Rafał Przyjemski (†1576) uzyskał urząd podczaszego kaliskiego. Jako zwolennik wyboru Stefana Batorego na tron otrzymał od nowego króla w 1576 roku na sejmie koronacyjnym kasztelanię łędzką, którą do końca swego życia trzymał jego starszy brat. Niestety, kariera u boku króla zakończyła się w tym

¹¹ O szlacheckim prawie dziedziczenia zob. J. Pielas, *Podziały majątkowe szlachty koronnej w XVII wieku*, Kielce 2013.

¹² Tak wynika z zapisów dotyczących posagów w podziałach majątku szlachty wielkopolskiej. Zob. także T. Zielińska, *Rozważania nad kwestią wyposażenia szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu*, „Kwartalnik Historyczny” 1989, 96, nr 1–2, s. 404–421; J. Pielas, *Majątkowe zabezpieczenie siostr w szlacheckich podziałach dóbr ziemskich w Koronie w XVII wieku*, [w:] *Per mulierem... Kobiety w dawnej Polsce w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2012, s. 343 nn.

¹³ Zob. W. Dworzaczek, *Wojciech Przyjemski (zm. 1571/72)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 191–192.

samym roku, w którym się rozpoczęła – Rafał Przyjemski bowiem nagle zmarł¹⁴. U boku starszego brata Wojciecha karierę polityczną rozpoczął również najmłodszy z braci – Stanisław (†1595). Pod koniec panowania Zygmunta Augusta Stanisław wielokrotnie był posłem na sejm i podobnie jak starszy brat zaangażowany był w walkę o egzekucję dóbr i unię z Litwą. Przez wiele lat dał się poznać jako energiczny poseł, uczestniczący na ważnych sejmach w czasie wyboru i panowania Henryka Walezego i Stefana Batorego. Dzięki protekcji najbardziej wpływowego wówczas magnata, Andrzeja Opalińskiego, marszałka wielkiego koronnego, Stanisław Przyjemski uzyskał centralny urząd marszałka nadwornego koronnego, a po śmierci Opalińskiego w 1593 roku – marszałka wielkiego. Dzięki temu Przyjemski mógł już – inaczej niż wcześniej jego starsi bracia – zajmować się polityką z pierwszych ław senatorskich, a jako marszałek nawet przewodzić senatowi. Przyjemski osiągnął wiele nie tylko dzięki poparciu możnych czy karierze braci – dał się poznać jako znakomity wódz w kampaniach z czasów Stefana Batorego: wyprawie pod Gdańsk w 1577 roku czy wojnach inflanckich z lat 1580-1581, darzony zaufaniem nie tylko króla i hetmana, ale także żołnierzy, którym przewodził¹⁵.

Stanisław Przyjemski nie miał potomstwa, zapewne nigdy się też nie ożenił. Jednak zadbał o to, by wcześniej osieroceni bratanek mogli kontynuować z powodzeniem rozpoczętą pod koniec XVI stulecia polityczną i majątkową karierę Przyjemskich. W latach 1592-1593 Stanisław wyjednał u króla, aby powierzone mu starostwa konińskie i kowalskie otrzymał jego bratanek Andrzej (†1618), syn Wojciecha¹⁶. Podobnie jak jego ojciec i stryjowie Andrzej wielokrotnie posłował na sejm. Na urzędy senatorskie czekał dość długo, bo dopiero w 1605 roku został mianowany kasztelanem gnieźnieńskim, a pod koniec życia w 1617 roku – marszałkiem nadwornym koronnym. Dzięki dobrom odziedziczonym po ojcu, stryju Stanisławie i bezpotomnie zmarłych braciach zostawił swoim dwóm synom wielką fortunę¹⁷. Jednocześnie jego synowie – trzecie pokolenie senatorów Przyjemskich – osiągnęli najwyższe w rodzinie zaszczyty i urzędy. Zawdzięczali to już zarówno zasługom swoim, jak i ojca, który był zaufanym stronnikiem króla Zygmunta III Wazy. Tak zatem Adam Olbracht Przyjemski (†1644) kilka lat po śmierci ojca został mianowany oboźnym koronnym (1621), a następnie kasztelanem gnieźnieńskim (1638)¹⁸. Z kolei jego brat Stanisław (†1642) w 1623 roku został wojewodą kaliskim, rok później wojewodą poznańskim, w 1629 roku wojewodą inowrocławskim i starostą generalnym wielkopolskim, a w 1632 roku marszałkiem nadwornym koronnym¹⁹. Jako starosta generalny wielkopolski kilkakrotnie został upamiętniony w księgach sądowych konińskich (za sprawą ręcznie rysowanego herbu Rawicz Przyjemskich i informacji

¹⁴ W. Dworzaczek, *Rafał Przyjemski (zm. 1576)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 180-181.

¹⁵ W. Dworzaczek, H. Kowalska, *Stanisław Przyjemski (zm. 1595)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 181-185; E. Opaliński, *Elita władzy...*, s. 62-63, 84, 94.

¹⁶ Stanisław Przyjemski był starostą konińskim w latach 1580-1593. Przyjemscy trzymali to starostwo do 1644 roku, gdy Stanisław Przyjemski, syn Andrzeja, scedował je na Piotra Opalińskiego, zob. K. Chłapowski, *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565-1795 (materiały źródłowe)*, Warszawa 2017, s. 156-157.

¹⁷ W. Dworzaczek, H. Kowalska, *Andrzej Przyjemski (zm. 1618)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 168-170; E. Opaliński, *Elita władzy...*, s. 45, 100, 152.

¹⁸ W. Dworzaczek, *Adam Wojciech (Olbracht) Przyjemski (zm. 1644)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 166-168; E. Opaliński, *Elita władzy...*, s. 45, 121.

¹⁹ W. Dworzaczek, *Stanisław Przyjemski (zm. 1642)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 185-187; E. Opaliński, *Elita władzy...*, s. 32, 34, 168.

o tym, że starostą jest wówczas Stanisław z tego rodu) (il. 1 i 2). Co ciekawe, nie często kanceliści decydowali się umieszczać ręcznie rysowane herby swoich przełożonych w księgach sądowych. Tego typu wypadków w wielkopolskich księgach grodzkich jest kilkanaście²⁰. Zatem można podejrzewać, że Stanisław Przyjemski cieszył się uznaniem swoich podwładnych z powiatu konińskiego, z którego pochodziła zresztą jego rodzina.

Il. 1 Odręcznie rysowany herb Przyjemskich – Rawicz z księgi grodzkiej konińskiej z 1628 roku, fot. Paweł Klint

Warto jeszcze dodać, że bracia swoją karierę senatorską rozpoczęli mając nieco ponad 30 lat. Co w porównaniu z żyjącymi wcześniej ich krewnymi było zmianą jakościową – tamci bowiem znacznie dłużej musieli czekać na tego rodzaju zaszczyty. Adam Olbracht Przyjemski nie miał męskich potomków – dziedziczką jego majątku została córka Zofia Teresa (†ok. 1692). Z kolei potomstwo męskie Stanisława Przyjemskiego nie doszło już do tak znaczących urzędów – spośród synów Piotr (†1674) był kasztelanem śremskim, a Andrzej (†1677) – chorążym kaliskim, choć z kolei wnuk, Aleksander (†1694), znów wspiął się w hierarchii urzędniczej, zostając podstolim koronnym. Nie oznaczało to jednak, że w drugiej połowie XVII wieku Przyjemscy nie mieli realnego wpływu na politykę. Wszyscy oni karierę zaczynali jako posłowie na sejm, później wypełniając wiele powierzonych im zadań w roli komisarzy czy posłów zagranicznych. Na zmarłym bezpotomnie Aleksandrze kończy się jedna linia Przyjemskich (tablica 2).

Znacznie dłużej trwała druga linia Przyjemskich (tablica 3) – potomków Rafała (†1576), kasztelana łędzkiego. Potomkowie Rafała Przyjemskiego może nie osiągnęli tak wiele jak pierwsza linia Przyjemskich, nie wchodząc na szczyty władzy, ale należy odnotować, że byli członkami sejmu polskiego i współdecydowali o losach Rzeczypospolitej. Z synów Rafała zmarły dość młodo Wojciech (†1595/99) nie piastował żadnego

²⁰ Zob. P. Klint, *Radość tworzenia, czyli o mało poważnych rysunkach w sądowych księgach wielkopolskich z XVII wieku*, [w:] *Kultura radości na ziemi wschowskiej. Obraz uroczystości, jubileuszy, wizyt gości, świąt*, red. P. Klint, M. Małkus, K. Szymańska, Wschowa-Lesno 2013, s. 51-67.

Il. 2 Karta księgi grodzkiej konińskiej z 1633 roku z informacją o tym, że urząd starosty generalnego wielkopolskiego piastuje Stanisław Przyjemski. Powyżej od ręcznie rysowane dwa herby Rawicz Przyjemskich, fot. Paweł Klint

urzędu, ale jego młodszy brat Władysław (†1627) był posłem na sejm w latach 1597-1626, ciesząc się zaufaniem wielkopolskiej szlachty. Nigdy jednak nie wszedł w kręgi senatorskie Rzeczypospolitej. W 1617 roku uzyskał swój jedyny urząd – podkomorzego kaliskiego. Dla bliskiego krewnego Przyjemskich z drugiej linii, której przedstawiciele piastowali najwyższe urzędy w Rzeczypospolitej (m.in. marszałków i kasztelanów), mogło wydawać się to niewiele. Jednak aktywność Władysława Przyjemskiego na sejmikach, sejmach, zjazdach szlacheckich pokazuje, że to raczej on nie został doceniony, niż że nie nadawał się do wielkich zaszczytów²¹. Pozycję Władysława w kręgach dworskich musiały osłabiać jego wyznanie i aktywność na polu religijnym – Władysław był bowiem bratem czeskim i usilnie działał na rzecz swobód religijnych²². Z małżeństwa z Barbarą z Leszczyńskich miał czterech synów. Najstarszy Rafał zmarł bezpotomnie około 1645 roku. Wówczas wymienia go jeszcze zapis z ksiąg grodzkich konińskich²³. Nie wiadomo, dlaczego około 40-letni syn podkomorzego kaliskiego nie zdobył uznania wśród wielkopolskiej szlachty – nie widać go na żadnym urzędzie ani nie figuruje on również pośród transakcji ziemskich. Wiadomo tylko, że brał udział w elekcji króla Władysława IV, a wcześniej studiował na protestanckich uniwersytetach w Heidelbergu i Lejdzie²⁴ (podobnie jak jego młodszy bracia). Za to jego bracia dosłużyli się wielu zaszczytów w Rzeczypospolitej: Zygmunt (†1652) był znakomitym wojskowym, który szlifował swoje umiejętności artyleryjskie, służąc w wojsku francuskim. W 1648 roku rozpoczął służbę na Ukrainie w walce przeciwko oddziałom Chmielnickiego. Za zasługi na wojnie uzyskał stopień generała artylerii oraz pisarza polnego koronnego. Brał udział jako dowódca artylerii w bitwie pod Beresteczkiem (1651). Zginął rok później pod Batohem (1652) w bitwie, w której doszło do wielkiej klęski wojsk polskich²⁵. Generałem artylerii był także kolejny syn Władysława – Krzysztof (†1663). Służbę wojskową rozpoczął we Francji (razem z bratem Zygmuntem), później już w Polsce walczył przeciwko powstaniu Chmielnickiego oraz w wojnie ze Szwecją. W nagrodę za zasługi w 1657 roku został mianowany kasztelanem chełmińskim. Po czterech latach zrezygnował z tego urzędu na rzecz swojego młodszego brata Andrzeja, a sam jako bezżenny przyjął święcenia duchowne²⁶. Andrzej (†po 1663) swoją karierę, podobnie jak krewni z innej linii, rozpoczął nie w wojsku (jak bracia), ale posługując na sejmie. W czasie wojny ze Szwecją został mianowany kasztelanem łęczyckim (1659), a później chełmińskim (po rezygnacji brata)²⁷.

Spśród czterech braci tylko jeden, Andrzej, pozostawił potomstwo. Największe znaczenie uzyskał Władysław (†1699), najpierw kasztelan międzyrzecki, następnie kaliski, a w końcu od 1698 roku wojewoda kaliski²⁸. Był wiernym zwolennikiem polityki

²¹ E. Opaliński, *Elita władzy...*, s. 99-101, 117-119.

²² J. Łukaszewicz, *O kościołach braci czeskich w dawnej Wielkopolsce*, Poznań 1835, s. 280; H. Kowalska, *Władysław Przyjemski (ok. 1571-1627)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 188-189.

²³ *Teki Dworzaczka...*, Grodzkie i ziemskie, Konin, nr 8721. Biogram jego ojca z PSB wspomina jednak o jego śmierci w 1644 roku, zob. H. Kowalska, *Władysław Przyjemski...*, s. 189.

²⁴ Zob. H. Kowalska, *Władysław Przyjemski...*, s. 189.

²⁵ W. Dworzaczek, *Zygmunt Przyjemski (zm. 1652)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 192-193.

²⁶ W. Dworzaczek, *Krzysztof Przyjemski (ok. 1605-1663)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 178-179.

²⁷ W. Dworzaczek, *Andrzej Przyjemski (ok. 1615-1663)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 170-172.

²⁸ W. Dworzaczek, *Władysław Przyjemski (zm. 1699)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 189-191.

profrancuskiej i francuskiego kandydata do tronu w Polsce²⁹. Dwaj jego bracia weszli w krąg urzędników ziemskich w Wielkopolsce: Krzysztof (†1718) został chorążym kaliskim, a Andrzej (†1723) podkomorzym kaliskim. Na tym pokoleniu Przyjemskich właściwie kończy się polityczne znaczenie rodziny. Po Władysławie nikt z Przyjemskich nie zasiadł już w Senacie Rzeczypospolitej. Choć należy odnotować, że wciąż w XVIII stuleciu piastowali oni urzędy ziemskie. Dotyczy to syna i wnuka podkomorzego kaliskiego Andrzeja: Ignacy (†1787) był podkomorzym łomżyńskim, a Andrzej (†1782) – stolnikiem wschowskim. Andrzej Młodszy zaangażował się politycznie w działalność konfederatów barskich (1668-1772), a jego brat Jan walczył po ich stronie jako generał-adiutant marszałka konfederatów Ignacego Skarbka Malczewskiego. Z kolei Tomasz Przyjemski (†1802), syn Ignacego był uczestnikiem powstania kościuszkowskiego³⁰.

DOBRA PRZYJEMSKICH

W połowie XV wieku synowie i spadkobiercy Jana Przyjemskiego (†1546/50) odziedziczyli po nim 9 wsi: Pępcin, Przyjma, Kamień, Cienin i Wilczna w powiecie konińskim, Czeszewo, Chlebowo i Rusko w powiecie pyzdrowskim³¹ oraz Rajska w odległym powiecie piotrkowskim³². Z kolei jego wnuk, Andrzej Przyjemski (†1618), marszałek nadworny koronny, pozostawił swoim dwóm synom majątek składający się z 2 miast (Osieczna i Miejska Górka) oraz 26 całych wsi i 7 części³³. Wraz z rozwojem karier urzędniczych i politycznych kolejnych pokoleń Przyjemskich doszło zatem do zbudowania potęgi majątkowej rodziny.

Dwaj starsi synowie Jana Przyjemskiego: Wojciech i Rafał – pierwsi senatorowie w rodzinie pojawiali się jako nabywcy na rynku handlu majątkami ziemskimi w Wielkopolsce. Wojciech (†1571/72) nabył w latach 1558-1561 wieś Chwalibogowo w powiecie pyzdrowskim³⁴, w następnym roku część miasta Kleczew z okolicznymi wsiami Jabłonka Wielka i Mała, Roztoka, Dunajec, Gogolina, Słaboszewko [Sławoszewko], Jarotki i Przyrówno w powiecie konińskim³⁵, a w 1563 roku części Mikuszewa, Kolnic i Budziłowa w powiecie pyzdrowskim³⁶. W 1569 roku otrzymał zaś przywilej królewski na wykupienie miasta Stawiszyna i tamtejszego wójtostwa³⁷. Młodszy brat Wojciecha, Rafał (†1576) w latach 1557-1561 kupił Nową Wieś zwaną Czerniec w powiecie konińskim³⁸,

²⁹ Zob. m.in. S. Orszulik, *Pisma polityczne bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego*, Kraków 1982, s. 305-306.

³⁰ Zob. o nich W. Szczygielski, *Andrzej Przyjemski (ok. 1705-1782)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 172-174 (pomyłone tam zostały koligacje rodzinne – był on nie synem Andrzeja podkomorzego kaliskiego, ale jego wnukiem – synem Krzysztofa); W. Szczygielski, B. Wojciechowski, *Ignacy Przyjemski (ok. 1703-1787)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, s. 175-178; W. Szczygielski, B. Wojciechowski, *Tomasz Przyjemski (1749-1802)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, s. 187-188.

³¹ *Teki Dworzaczka...*, Grodzkie i ziemskie, Konin, nr 2109 (zapis z 1555 roku).

³² W. Dworzaczek, *Wojciech Przyjemski (zm. 1571/72)...*, s. 191.

³³ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Konin Gr. 45, k. 12-15v (dział synów Andrzeja Przyjemskiego z 1620 roku).

³⁴ *Teki Dworzaczka...*, Grodzkie i ziemskie, Pyzdry, cz. 2, nr 214; Poznań, rezygnacje, XVI wiek, nr 9175.

³⁵ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVI wiek, nr 8775.

³⁶ Tamże, nr 9518.

³⁷ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Kalisz, inskrypcje, XVI wiek, nr 4095. Zob. także W. Dworzaczek, *Wojciech Przyjemski (zm. 1571/72)...*, s. 191-192.

³⁸ *Teki Dworzaczka...*, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVI wiek, nr 8363, 9024; Poznań, inskrypcje, XVI wiek, cz. 2, nr 1513.

a w 1567 roku Gorazdowo w powiecie pyzdrowskim³⁹. Był on także w tym czasie dziedzicem wsi Przyjma, Przytuły, Cienin, Danków, Kamień i Wilczna⁴⁰. Każdy z braci będąc właścicielem blisko 10 wsi, wyrósł zatem na jednego z największych posiadaczy ziemskich w powiecie konińskim i okolicach – jednak nie były to jeszcze dobra, które stawiały Przyjemskich w gronie elity wielkopolskiej. Twórcą właściwej potęgi majątkowej Przyjemskich był ich młodszy brat, Stanisław (†1595), późniejszy marszałek wielki koronny. Jeszcze w 1569 roku jako zagorzały zwolennik egzekucji dóbr otrzymał od króla Zygmunta Augusta w dzierżawę części starostw gniewkowskiego i świeckiego. Pod koniec panowania Stefana Batorego Przyjemski jako wierny zwolennik polityki królewskiej otrzymał dożywotnio starostwo konińskie, a w 1591 roku Zygmunt III Waza obdarował go starostwem kowalskim⁴¹. W latach 1592–1593 Stanisław jako bezżenny i bezpotomny wyjednał u króla, aby przekazać te dochodowe królewszczyzny bratankowi Andrzejowi (†1618)⁴². Również będące w posiadaniu Stanisława niewielkie starostwo lignowskie przeszło na jego bratanka – Krzysztofa (†1611), a później jego brata Andrzeja⁴³.

Posiadanie królewszczyzn było stałym elementem funkcjonowania w ramach elit. Zdarzało się, że niektóre starostwa były przekazywane (za konsensem królewskim) w rodzinie, stając się niemal „dziedziczne” (tak było choćby w wypadku starostwa śremskiego, które od końca XVI do początków XVIII wieku przechodziło na kolejnych przedstawicieli rodziny Opalińskich⁴⁴). Tak też działo się wśród Przyjemskich: przedstawiciele trzech pokoleń rodziny dzierżyli starostwa: konińskie i kowalskie, a dwóch – starostwo kolskie⁴⁵ (tablica 4). Podobnie starostwo kruszwickie było w rękach Andrzeja Przyjemskiego (†1618), a potem zostało scedowane na jego synów: Adama Olbrachta i Stanisława. Przyjemscy trzymali to starostwo w latach 1600–1622, a wcześniej należało ono do Adama Balińskiego, teścia Andrzeja Przyjemskiego⁴⁶. Także inne starostwa trafiły w ręce Przyjemskich w XVII wieku. Andrzej (†1618) był także starostą inowrocławskim i bydgoskim⁴⁷, Stanisław (†1642), marszałek nadworny koronny, otrzymał starostwa pyzdrowskie (od 1628 roku)⁴⁸, osieckie i międzyłęskie⁴⁹, a Władysław (†1699) – starostwo międzyrzeckie (od 1692 lub 1693 roku)⁵⁰.

³⁹ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Pyzdry, cz. 1, nr 29.

⁴⁰ Zob. W. Dworzaczek, *Rafał Przyjemski (zm. 1576)*..., s. 180.

⁴¹ Tamże, s. 156.

⁴² W. Dworzaczek, H. Kowalska, *Stanisław Przyjemski (zm. 1595)*..., s. 181–184.

⁴³ Zob. ks. P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454–1772*, Toruń 1921 („Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 26–28, 1919–1921), s. 121.

⁴⁴ W. Dworzaczek, *Genealogia*..., t. 2, nr 113; zob. także Alojzy Sajkowski, *Krzysztof Opaliński, wojewoda poznański*, Poznań 1960, s. 12, 15 n.; K. Chłapowski, *Starostowie niegradowi*..., s. 118–119.

⁴⁵ K. Chłapowski, *Starostowie niegradowi*..., s. 156–167.

⁴⁶ *Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski i W. Stanek, przy współudziale Z. Górskiego i R. Kabacińskiego, Kórnik 1990 (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, t. 6: *Kujawy i ziemia dobrzyńska*, z. 2), s. 141–142, nr 1151, 1152, 1156, 1157.

⁴⁷ Tamże, nr 496, 824.

⁴⁸ *Teki Dworzaczka*..., Grodzkie i ziemskie, Pyzdry, cz. 1, nr 2773.

⁴⁹ W. Dworzaczek, *Stanisław Przyjemski (zm. 1642)*..., s. 186; ks. P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie*..., s. 137.

⁵⁰ K. Chłapowski, *Starostowie niegradowi*..., s. 110.

Na początku XVII wieku Przyjemskich z pewnością można już zaliczyć nie tylko do elity urzędniczej w Wielkopolsce, ale także majątkowej. W 1620 roku bracia Adam Olbracht i Stanisław Przyjemscy zawarli umowę dotyczącą podziału majątku po zmarłym dwa lata wcześniej ojcu. Dokument dotyczył 2 miast oraz 26 całych i 7 części wsi⁵¹. Dobra rozdzielono tak, aby powstały dwa niezależne, scalone majątki z jednym ośrodkiem miejskim, który miał stać się centrum dóbr⁵². Starszy brat, Adam Olbracht, odziedziczył trzy klucze dóbr: miasteczko Osieczna z zamkiem, folwarkiem i młynem oraz okoliczne wsie i folwarki: Wojnowice, Grodzisko, Łoniewo, Trzebania, Jeziorki, Sierpowo, Woliszewo, Gronówko, części w Wilkowie Niemieckim i Smyczynie w powiecie kościańskim, Witkowo, Małachowo, część Małachówka i folwark Witkówek w powiecie gnieźnieńskim oraz zastawione przez ojca Błocko, Niałek i Łąkie pod Wolsztynem w powiecie kościańskim, a także dobra duchowne Odrowąż dzierżawione przez ojca. Młodszy brat, Stanisław, otrzymał także trzy klucze majątkowe: miasteczko Miejska Góra z folwarkiem Mała Górka oraz okoliczne wsie Sobiałkowo, Rozstępniewo, Niemarzyn, Szymanowo, Cegielnia, części w Sierakowie, Roszkowo, Sarbinowo w powiecie kościańskim, Czeszewo, Mikuszewo, Budziłowo i Chlebowo w powiecie pyzdrowskim oraz rodową majątność w powiecie konińskim Przyjmę i części w Przyrównie. Jak duże były te majątki może świadczyć choćby to, że ustalono także w umowie, iż młodszy brat powinien dopłacić starszemu 57 000 zł – majątek Stanisława był bowiem szacowany wyżej niż dobra Adama Olbrachta. A jak duża była kwota dopłaty, można sobie wyobrazić porównując ją z kwotami, jakie w tym czasie należało zapłacić za inne dobra ziemskie. W tym samym roku bracia Przyjemscy sprzedali wieś Pęcopin z folwarkiem Wilczna swemu stryjowi Władysławowi Przyjemskiemu, podkomorzemu kaliskiemu, za 12 000 zł⁵³, a więc za kwotę dopłaty można byłoby kupić cztery takie wsie z folwarkami.

Młodzi Przyjemscy powiększali swój majątek. Zwłaszcza młodszy Stanisław (†1642), który odziedziczył po ojcu miasto i 14 wsi, rozbudowywał swoje dobra, tak że wkrótce stał się jednym z największych właścicieli ziemskich w Wielkopolsce. Już w 1620 roku kupił od spadkobierców podkomorzego chełmińskiego Ludwika Wejhera wielki majątek w południowej części Wielkopolski: miasto Koźmin z zamkiem i 24 okoliczne wsie. Za ten majątek zapłacił 260 000 zł⁵⁴ – dla porównania była to kwota dwukrotnie wyższa niż roczne dochody najbogatszych magnatów Rzeczypospolitej w tym czasie: Stanisława Lubomirskiego i księcia Janusza Ostrogińskiego⁵⁵. Stanisław Przyjemski uczynił z Koźmina swą rezydencję. W następnych latach nabył on jeszcze inne majątki: m.in. w latach 1626-1629 Jarocin z 2 wsiami w powiecie pyzdrowskim⁵⁶, w 1629 roku miasto Borek z okolicznymi wsiami w powiecie pyzdrowskim⁵⁷, w 1631 roku Magnuszewice

⁵¹ APP, Konin Gr. 45, k. 12–15v.

⁵² O podziale majątności ziemskich w XVII wieku zob. J. Pielas, „*Divisio bonorum*”. *U podstaw majątkowego funkcjonowania rodziny szlacheckiej w XVII wieku*, [w:] *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV-XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kukło, Warszawa 2008, s. 91-106.

⁵³ *Teki Dworzaczka...*, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVII wiek, cz. 1, nr 7815.

⁵⁴ Tamże, nr 8069.

⁵⁵ Zob. W. Czapliński, J. Długosz, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976, s. 72-73.

⁵⁶ *Teki Dworzaczka...*, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVII wiek, cz. 1, nr 4734, 6129.

⁵⁷ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Kalisz, rezygnacje, XVI wiek, nr 3439.

w powiecie kaliskim⁵⁸, a w 1636 roku Gołuchów z okolicznymi 7 wsiami⁵⁹. Stanisław powiększył majątek liczący miasto i 14 wsi, które odziedziczył po ojcu, niemal czterokrotnie. Jego dobra składały się bowiem z 3 miast (Borek, Jarocin, Koźmin) i ponad 70 wsi⁶⁰. W 1649 roku majątek ten po śmierci Stanisława w 1642 roku rozdzielili między siebie jego trzej synowie: Piotr, Andrzej i Stanisław⁶¹. Można założyć, że każda z części przypadających braciom była szacowana na około 300 000 zł – na taką kwotę ustalono bowiem wadium, które należało wypłacić w razie naruszenia umowy (z reguły wysokość wadium była przybliżoną wartością jednego działu w umowie). Ponadto ustalono, że najmłodszy z braci, Stanisław, będzie musiał dla wyrównania działów wypłacić 100 000 zł braciom (Andrzejowi 20 000 zł i Piotrowi 80 000 zł), a więc z pewnością taką kwotę musiała przewyższać wartość poszczególnej części przyznanej każdemu z braci. O tym jednak, ile dochodu przynosił cały majątek po zmarłym w 1648 roku Stanisławie Przyjemskim, można dowiedzieć się z dokumentu z 1661 roku. Jego jedyna córka, Katarzyna, żona starosty bolimowskiego Zygmunta Grudzińskiego zaprotestowała wówczas przeciwko swoim braciom: Andrzejowi chorążemu kaliskiemu i Piotrowi kasztelanowi śremskiemu (najmłodszy z braci, Stanisław, wówczas już nie żył) o to, że wyznaczyli jej zbyt mały posag. Uznała ona, że majątek po jej rodzicach przynosił ponad 100 000 zł dochodu rocznie i to – jak zaznaczyła – w najtrudniejszych latach⁶². O wielkiej fortunie marszałka nadwornego koronnego Stanisława Przyjemskiego (†1642) świadczy także inwentarz ruchomości pozostałych po jego śmierci. Wymienione są tam liczne przedmioty o ogromnej wartości. Jako pierwsze zinwentaryzowano dwie laski będące symbolami władzy marszałka nadwornego: jedną z drewna hebanowego, zdobioną rubinami, złotem i diamentem, a drugą ozdobioną perłami i złotem. Wymieniono tam także m.in. cenne ubrania, złożone naczynia i zdobioną broń paradną⁶³.

Również starszy brat Stanisława Przyjemskiego, Adam Olbracht (†1644), późniejszy kasztelan gnieźnieński, rozbudowywał majątek odziedziczony po ojcu. Tuż po podziale dóbr z bratem kupił od niego Miejską Górkę z okolicznymi wsiami⁶⁴. Starł się rozwijać gospodarczo swoje włości, m.in. w 1635 roku sprowadził do Osiecznej osadników niemieckich. Największym i najtrwalszym osiągnięciem Adama Olbrachta było jednak założenie nowego miasta – Rawicza, nazwanego tak od rodowego herbu Przyjemskich (zresztą element herbu Rawicz znalazł się także w herbie miasta – kroczący czarny niedźwiedź). Przywilej lokacyjny został wydany w 1639 roku. Miasto powstało na gruntach wsi Sierakowo tuż przy granicy ze Śląskiem. Nowymi mieszkańcami miasta zostali imigranci ze Śląska, protestanci uciekający przed prześladowaniami w czasie wojny trzydziestoletniej. W Rawiczu osiedliło się zatem wielu wyuczonych rzemieślni-

⁵⁸ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVII wiek, cz. 1, nr 3686.

⁵⁹ Tamże, nr 8986.

⁶⁰ Miasto Miejska Górka z okolicznymi wsiami Stanisław Przyjemski już w 1620 roku (a więc w tym samym czasie, gdy bracia dokonali podziału dóbr po ojcu) sprzedał bratu Adamowi Olbrachtowi za 150 000 zł, zob. tamże, nr 8025. Zapewne dzięki tej sprzedaży mógł zrealizować kupno dóbr koźmińskich od Wejherów, ale też pozbyć się zobowiązania zapłaty bratu 57 000 zł tytułem wyrównania działu.

⁶¹ APP, Poznań Gr. 261, k. 128-130v. Do podziału doszło dopiero 7 lat po śmierci ojca, gdyż czekano na uzyskanie pełnoletności przynajmniej przez najstarszego – w momencie działu najmłodszy z braci miał zaledwie 13 lat. Rok przed uczynieniem podziału dóbr, w 1648 roku, zmarła też ich matka Anna Beata z Opalińskich.

⁶² APP, Poznań Gr. 738, k. 63-63v.

⁶³ APP, Kalisz Gr. 271, k. 342v–351. Za wskazanie tego inwentarza dziękuję p. Jerzemu Łojce.

⁶⁴ *Teki Dworzaczka...*, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVII wiek, cz. 1, nr 8025.

ków, którzy mogli stać się grupą rozwijającą gospodarczo miasto. Plany Przyjemskiego wobec Rawicza były jeszcze bardziej ambitne. Magnat zamierzał stworzyć tam akademię, w której kształciłiby się zarówno mieszczanie, jak i okoliczna szlachta⁶⁵. Przyjemskiemu nie starczyło jednak na to czasu – zmarł 5 lat po założeniu miasta, choć za jego życia powstał tam jeszcze ratusz i kościół ewangelicki⁶⁶.

Dobra drugiej linii Przyjemskich – potomków Rafała (†1576) nie były już tak imponujące jak ich krewnych: Adama Olbrachta i Stanisława. Syn Rafała, Władysław Przyjemski (†1627), podkomorzy kaliski, był właścicielem 8 miejscowości w powiecie konińskim i kaliskim: Cienina, Kamienia, Wilcznej, Czerńca, Nowej Wsi, Podłęznej, Pęcocina i Radwańca, które w części odziedziczył po ojcu i stryju Stanisławie, a w części nabył⁶⁷. Swój majątek podzielił między czterech synów. Dwaj z nich potrafilo powiększyć ojcowiznę o następne kilka wsi. Krzysztof (†1663), kasztelan chełmiński, nabył w 1643 roku Gałczyno w powiecie gnieźnieńskim⁶⁸, a także w tym samym roku odziedziczony po ojcu dział przypadający bratu Zygmuntovi⁶⁹, a Andrzej (†po 1663), także kasztelan chełmiński, kupił w 1654 roku Lulin, Lulinek i Bąblin w powiecie poznańskim⁷⁰. Pokażnym majątkiem ziemskim dysponował Władysław Przyjemski (†1699), syn Andrzeja, późniejszy wojewoda kaliski. Do swej ojcowizny składającej się z kilku wsi dokupił dobra Pamiątkowo, Baborowo, Cerekwice, Przeławek, Radzyn, Lulin, Lulinek i Bąblin za 190 000 zł (te ostatnie trzy wsie zapewne od czasów jego ojca były przy Przyjemskich)⁷¹. Ponadto przed 1694 rokiem Władysław poślubił swoją daleką kuzynkę Katarzynę z Przyjemskich, wdowę po wojewodzie łęczyckim Piotrze Opalińskim, która była wówczas jedyną żyjącą spadkobierczynią majątku po Stanisławie Przyjemskim (†1642), marszałku nadwornym koronnym. Jednak z braku potomstwa z tego małżeństwa wszystkie jej dobra przeszły na jej córkę z pierwszego małżeństwa – Ludwikę z Opalińskich, żonę Jana Kazimierza Sapiehy.

KOLIGACJE RODZINNE PRZYJEMSKICH

Funkcjonowanie Przyjemskich w gronie elit wielkopolskich, a także ogólnopolskich skutkowało – podobnie jak w wypadku innych rodzin magnackich – koligacjami z najznakomitszymi i najzamożniejszymi rodzinami. Początkowo w XVI wieku Przyjemscy zawierali związki małżeńskie z córkami właścicieli majątków w powiecie konińskim i sąsiednich powiatach, niepiastujących żadnych urzędów. Przełomem były małżeństwa Wojciecha z Anną Korzbokówną Witkowską, bratanicą dziekana gnieźnieńskiego i kanonika krakowskiego Jana Korzboka Witkowskiego (zawarte przed 1560

⁶⁵ Warto wspomnieć, że obaj bracia, Adam Olbracht i Stanisław Przyjemscy, byli znakomicie wykształceni. Stanisław uczęszczał do kolegium jezuickiego w Poznaniu (1604), a obaj studiowali w Monachium (1606) oraz w Dilingen i Ingolsztad (1608), zob. M. Broniarczyk, *Wykształcenie świeckich senatorów w Koronie za Władysława IV*, „Kwartalnik Historyczny” 2012, 119, nr 2, s. 293.

⁶⁶ W. Sobisiak, *Dzieje ziemi rawickiej*, Poznań 1967. Zob. także W. Dworzaczek, *Adam Wojciech (Olbracht) Przyjemski (zm. 1644)...*, s. 167.

⁶⁷ W 1620 roku kupił od swego bratanka stryjecznego Adama Olbrachta Przyjemskiego Pęcocin, a w 1625 nabył od Jerzego Kretkowskiego Nową Wieś i Radwaniec, zob. *Teki Dworzaczka...*, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVII wiek, cz. 1, nr 7815; Kalisz, rezygnacje, XVI wiek, nr 3332.

⁶⁸ Tamże, Grodzkie i ziemskie, Poznań, rezygnacje, XVII wiek, cz. 1, nr 10457.

⁶⁹ Tamże, nr 10459 (były to części wsi Cienin, Pęcocin, Kamień, Jednopolie i Czerniec).

⁷⁰ Tamże, nr 11444.

⁷¹ Tamże, nr 11268 (zapis z 1693 roku).

rokiem) oraz Rafała Przyjemskiego z Katarzyną, córką Mikołaja Trzebuchowskiego, podkomorzego dobrzyńskiego (zawarte przed 1571 rokiem). Ale już w momencie zawierania tych małżeństw sami Przyjemscy piastowali urzędy ziemskie w Wielkopolsce, zaliczając się do lokalnych elit. Powinowactwo i związki rodzinne stawały się coraz bardziej znakomite – Witkowska po śmierci Wojciecha Przyjemskiego wyszła bowiem za mąż za Jana Pławskiego, wojewodę inowrocławskiego.

W XVII wieku koligacje rodzinne Przyjemskich sięgały już szczytu magnackiej elity Wielkopolski. Dochodziło do związków małżeńskich z Grudzińskimi, Opalińskimi, Czarnkowskimi, Leszczyńskimi, Grzymułtowskimi i Mycielskimi. Postępowało to wraz z coraz większym znaczeniem poszczególnych przedstawicieli Przyjemskich w polityce koronnej i pozyskiwaniu przez nich najwyższych godności w państwie. Doskonale widać to na przykładzie braci Adama Olbrachta i Stanisława Przyjemskich, będących u szczytu potęgi rodziny. Pierwszy poślubił w 1618 roku Zofię, córkę Janusza Grzymułtowskiego, kasztelana bydgoskiego i wdowę po kasztelanicy santockim Andrzeju Rusockim. Drugą żoną Adama Olbrachta Przyjemskiego była poślubiona w 1620 roku Anna Konstancja, córka Zygmunta Grudzińskiego, późniejszego wojewody kaliskiego i największego właściciela ziemskiego w Wielkopolsce. Stanisław Przyjemski poślubił w 1621 roku Annę, córkę Adama Sędziwoja Czarnkowskiego, starosty generalnego wielkopolskiego, a w 1629 Annę Beatę, córkę Piotra Opalińskiego, wojewody poznańskiego i siostrę przyszłego wojewody Krzysztofa – sam Przyjemski zresztą piastował urząd wojewody poznańskiego jeszcze rok przed ślubem z Opalińską. Obaj Przyjemscy znaleźli się zatem w kręgu powinowatych wszystkich najbardziej wpływowych postaci w Wielkopolsce w swojej epoce. Nic dziwnego, że pół wieku później wśród krewnych i powinowatych przedstawicieli elit wielkopolskich wymieniano niemal zawsze Przyjemskich – za przykład mogą posłużyć choćby okolicznościowe utwory na część Opalińskich z drugiej połowy XVII wieku, w których Opalińscy są zaszczytzeni takimi i innymi koligacjami:

Tak nie masz tej książęcej, panięcej, senatorskiej prozapy, która by w ligę do tej nie wkroczyła nawy i w koligacji nie zostawała. Tu strojne i ozdobne jaśnie wielmożnych Rawiczów przyjemne Przyjemskich matrony, Zebrzydowskich, Uchańskich deponowane zwycięski Radwany, tu jaśnie wielmożnych Lubomirskich złotą cnotą płynące Śrzeniawy, tu jaśnie wielmożnych Grudzińskich orężni i mężni Grzymałowie, tu Tęczyńskich Topory [...] ⁷².

Opalińscy w wywodzie genealogicznym Przyjemskich pojawili się kilkakrotnie. Syn Stanisława Przyjemskiego, marszałka nadwornego koronnego, Piotr, poślubił w 1650 roku Katarzynę, córkę Andrzeja Opalińskiego, podkomorzego poznańskiego, a córka i jedyna spadkobierczyni Adama Olbrachta Przyjemskiego, wdowa po Aleksandrze Kostce, w 1653 roku wyszła za mąż za Jana Opalińskiego, wojewodzica kaliskiego, późniejszego wojewodę inowrocławskiego, kaliskiego i brzeskiego oraz starostę generalnego wielkopolskiego. Z kolei inny syn Stanisława Przyjemskiego, Andrzej, ożenił się z Dorotą, córką Hieronima Rozdrażewskiego, kasztelana międzyrzeckiego, i wdową po *primo voto* Aleksandrze Opalińskim, staroście inowrocławskim i wojewodzicu poznań-

⁷² F. Ellert, *Rewizja Łodzi od brzegu śmiertelności na morze wieczności odkładającej kazaniem pogrzebowym przy egzekwiach na wyprowadzeniu ciała z zamku poznańskiego jaśnie wielmożnego Jegomości Pana Jana na Bninie Opaleńskiego wojewody brzeskiego kujawskiego, województw wielkopolskich generała*, Poznań 1684, [s. 19].

skim. Natomiast wnuczka Stanisława, Katarzyna, poślubiła w 1678 roku Piotra Opalińskiego, wojewodę łęczyckiego, a później po jego śmierci wyszła kolejno za: swego dalekiego kuzyna Władysława Przyjemskiego i Stanisława Kretkowskiego. Z kolei wśród żon Przyjemskich z drugiej linii brakowało już tak „znakomitych partii”. Były to choćby Barbara, córka Rafała Leszczyńskiego, kasztelana śremskiego, poślubiona około 1600 roku przez Władysława Przyjemskiego, oraz Marianna, córka Mikołaja Mycielskiego sędziego ziemskiego sieradzkiego, która przed 1689 rokiem wyszła za Krzysztofa Przyjemskiego – jednak wciąż ich ojcowie czy bracia należeli do wielkopolskiej elity⁷³.

Warto zauważyć, że Przyjemscy szukali żon w dość ścisłych granicach Wielkopolski – ich małżonki pochodziły wszak z elit możnowładczych, ale z reguły posiadających majątki ziemskie w województwach poznańskim i kaliskim. Również córki Przyjemskich wydawane były za przedstawicieli wielkopolskich elit. Świadczy to raczej o dość przemyślanej strategii ekonomicznej tej magnackiej rodziny. Posiadając dobra wyłącznie w Wielkopolsce Przyjemscy nie byli zainteresowani szukaniem żony dla siebie czy męża dla córki poza tym obszarem. Trzeba też zauważyć, że Przyjemscy rzadko piastowali urzędy centralne (koronne) czy wojewodów i kasztelanów poza Wielkopolską⁷⁴. Jedynym wyjątkiem był wnuk Stanisława Przyjemskiego, marszałka nadwornego koronnego, Aleksander (†1694), podstoli koronny, którego związki małżeńskie świadczą o dużej ambicji politycznej dotyczącej całej Rzeczypospolitej. Aleksander poślubił bowiem najpierw w 1677 roku w Warszawie Zofię, córkę Wincentego Gosiewskiego, podskarbiego wielkiego i hetmana polnego litewskiego, a po jej śmierci ożenił się w 1691 roku z Teresą Magdaleną, córką podkanclerzego koronnego Karola Tarły⁷⁵.

PAMIĄTKI PO PRZYJEMSKICH

Przyjemscy, odkąd w końcu XVI wieku znaleźli się w gronie magnaterii, zaczęli realizować propagandową politykę rodziny, podobnie jak inne rodziny magnackie w Rzeczypospolitej. W ten sposób z jednej strony dbali o rozgłos i swoje dobre imię, propagując potęgę swej rodziny, manifestując osiągniętą już pozycję, a z drugiej strony poprzez różnego rodzaju fundacje kościelne starali się zapewnić sobie pamięć potomnych, zwłaszcza w kontekście religijnym fundując nowe zgromadzenia zakonne czy dbając o wystrój istniejących już świątyń⁷⁶. Fundacje i patronat artystyczny Przyjemskich – podobnie jak w wypadku innych rodzin średnioszlacheckich i magnackich – należy podzielić na dwie kategorie: sztukę sepulkralną mającą wyzwać pamięć o zmarłych członkach rodu oraz fundacje artystyczne, które służyły ukazaniu potęgi określonego fundatora, nierzadko na trwałe zapisując jego imię w lokalnej tradycji i dziejach, jak

⁷³ Wciąż brakuje monografii znakomitych rodów senatorskich z zachodniej części Korony, m.in. Czarnkowskich, Grudzińskich, Grzymałtowskich, Leszczyńskich, Mycielskich i Opalińskich. Istotny wkład w poznanie koligacji małżeńskich wśród magnaterii wnosi opracowanie dotyczące Konopackich z Prus królewskich, zob. W. Nowosad, *Konopaccy herbu Odwaga – dzieje pomorskiej rodziny senatorskiej z XV-XVIII wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*, Warszawa 2014.

⁷⁴ Strategii małżeńskiej magnaterii poświęciła jeden rozdział swojej pracy M. Liedke, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 2016. Potrzeba takich badań również dla magnaterii koronnej.

⁷⁵ Zob. W. Dworzaczek, *Aleksander Przyjemski (zm. 1694), podstoli koronny*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 168.

⁷⁶ O problemie mecenatu artystycznego polskich rodzin magnackich zob. M. Karpowicz, *Mecenat artystyczny w Polsce nowożytnej 1500-1767*, [w:] *Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce*, red. J. Kostecki, Warszawa 1999, s. 91-141.

choćby poprzez ufundowanie nowego zgromadzenia zakonnego czy kościoła, czego efekt możemy podziwiać do dzisiaj.

Pierwszą wpisującą się w sztukę sepulkralną fundacją artystyczną Przyjemskich, która zachowała się do naszych czasów, jest nagrobek Stanisława Przyjemskiego (†1595), marszałka wielkiego koronnego, znajdujący się w kościele pw. św. Bartłomieja w Koninie (il. 3). Wzniesiony kosztem bratanków marszałka, którzy zawdzięczali mu nie tylko opiekę za jego życia, ale także spory majątek po śmierci, stanowi wyraz wielkości zmarłego. Monumentalna, ponad sześciometrowa konstrukcja przypomina te najbardziej okazałe upamiętniające innych możnych w XVI wieku w całej Wielkopolsce. Z pewnością, gdyby Przyjemski był żonaty, zostałby jemu i jego żonie ufundowany nagrobek piętrowy (podobny do tych, które poświęcono Opalińskim w Radlinie i Kościanie, Górkom w katedrze w Poznaniu czy Czarnkowskim w Czarnkowie). Rozmiami (wysokością) bowiem nagrobek nie odbiega wiele od tych, które poświęcano magnackim parom małżeńskim. Leżąca postać zmarłego marszałka, podpierająca ręką głowę, z atrybutami rycerskimi emanuje siłą i potęgą. Umieszczenie nagrobka marszałka w powiatowym mieście – jednym z największych w województwie kaliskim było nie tylko powodowane tym, że Przyjemski posiadał w okolicach swoje dobra dziedziczne

Il. 3 Nagrobek Stanisława Przyjemskiego († 1595), marszałka wielkiego koronnego z kościoła pw. św. Bartłomieja w Koninie

Był on także starostą konińskim, które to otrzymał po nim jego bratanek Andrzej (†1618), fundator tego przedstawienia. W kościele pw. św. Bartłomieja w Koninie znajduje się również epitafium poświęcone innemu Przyjemskiemu – Krzysztofowi (†1611), dworzaniowi królewskiemu. Składają się na nie dużych rozmiarów tablica epitafijna z inskrypcją informującą o życiu i śmierci Przyjemskiego, rzeźbione popiersie zmarłego (il. 4) oraz u dołu herb Rawicz magnatów z Przyjmy. Za sprawą tych dwóch przedstawień:

Il. 4 Popiersie Krzysztofa Przyjemskiego († 1611), dworzanina królewskiego z epitafium w kościele pw. Św. Bartłomieja w Koninie, fot. Paweł Klint

nagrobka i epitafium stworzono ze świątyni konińskiej miejsce pamięci o Przyjemskich⁷⁷. Zapewne tam też obaj zostali pochowani. Warto wciąż pamiętać, że w chwili śmierci zarówno Stanisława, jak i jego bratanek Krzysztofa, starostą konińskim wciąż była ta sama osoba – bratanek pierwszego i brat rodzony drugiego, Andrzej (†1618), kasztelan gnieźnieński i później marszałek nadworny koronny, który zadbał z pewnością o godny pochówek swych krewnych w kościele i należyte ich upamiętnienie.

Ważną dla Przyjemskich świątynią był także kościół pw. NMP i św. Wawrzyńca w Koźminie. Już wystrój wnętrza świadczy o zaangażowaniu Przyjemskich, właścicieli miasta, w nadanie kształtu tej świątyni. Andrzej Przyjemski, chorąży kaliski, i jego żona Dorota z Rozdrażewskich rozbudowali ten kościół w latach 1670-1677. Przyjemskich zasłużonych dla kościoła przypominają dwa dużych rozmiarów kartusze umieszczone w nawie głównej z herbami Rawicz Przyjemskich i Doliwa Rozdrażewskich z inicjałami dokładnie wskazującymi, kogo upamiętniają. Również niewielki herb Rawicz (il. 5) umieszczono ponad portalem prowadzącym do świątyni (nad nim znajduje się jeszcze jeden, większych rozmiarów herb – Lis późniejszych właścicieli Koźmina, Sapiehów).

Il. 5 Herb Rawicz Przyjemskich umieszczony ponad portalem prowadzącym do kościoła pw. NMP i św. Wawrzyńca w Koźminie, fot. Paweł Klint

⁷⁷ O kościele i parafii pw. św. Bartłomieja w Koninie zob. H. Witczak, *Z życia religijnego w królewskim mieście Koninie. Dzieje parafii św. Bartłomieja w Koninie do roku 1818*, Włocławek 2006.

Koźmiński kościół był także nekropolią Przyjemskich. W kościele tym został pochowany Stanisław Przyjemski (†1642), marszałek nadworny koronny, który wcześniej nabył to miasto wraz z okolicznymi dobrami i przekształcił je w siedzibę rodziny. Również spoczęli tam jego spadkobiercy: syn Andrzej (†1677) i wnuk Aleksander (†1694).

W koźmińskim kościele pozostały pamiątki po uroczystościach pogrzebowych Przyjemskich. Zachowały się bowiem tam portrety trumienne Andrzeja i Aleksandra oraz męża córki tego pierwszego – Władysława Przyjemskiego, który wraz z ręką Katarzyny z Przyjemskich, spadkobierczyni po ojcu i bracie, otrzymał miasto w zarząd. Portrety trumienne nie miały jednak charakteru fundacyjnych. Były elementem szlacheckiego, wystawnego pogrzebu, podczas którego wizerunek zmarłego przedstawiony na portrecie przytwierdzano do trumny, tak by obecni na pogrzebie mieli twarz nieboszczyka przed oczami. Portret trumienny po pogrzebie mógł odgrywać rolę egzekwialną – podczas mszy w intencji zmarłego na powrót był eksponowany, by wierni mieli świadomość, o czyją duszę się modlą. Często zatem po pogrzebie portret zdejmowano z trumny i wieszano go w kaplicy rodzinnej czy nawet na ścianie jednej z naw kościoła, w którym portretowany spoczął, tworząc w ten sposób galerię zmarłych parafian (choć zdarzało się, że portret pozostawał przytwierdzony do trumny, sarkofagu lub trafiał do zawieszzonego w kościele epitafrum)⁷⁸. Trzy portrety trumienne z koźmińskiego kościoła tworzą faktycznie minigalerię Przyjemskich⁷⁹ – kolatorów kościoła i dziedziców miasta. Wszystkie trzy przedstawienia Przyjemskich na portretach trumiennych dość różnią się od siebie – sposobem przedstawienia postaci, różnym typem ubioru czy kolorystyką i światłem. Możliwe zatem, że były one tworzone przez różnych artystów. Pierwszym z pewnością namalowany został Andrzej Przyjemski (†1677), chorąży kaliski, zmarły jako pierwszy z portretowanej trójki. Zupełnie inną postać prezentuje portret jego syna Aleksandra Przyjemskiego (†1694), podstolego koronnego. Z portretu spogląda szlachcic o naturalnych (przedstawionych realistycznie) rysach twarzy i głębokich oczach. Do portretu dołączona została tablica inskrypcyjna, sprzedana (podobnie jak tablice z inskrypcjami dołączone do pozostałych portretów Przyjemskich) na potrzeby kościoła pod koniec XIX wieku⁸⁰. Inskrypcja była spisana po łacinie, jednak pod nią znajdował się polski wiersz:

Jak w kołczanie nie cała się strzała ukrywa,
Cały choć pod grobowym marmurem spoczywa
Podstoli, w swojej trumnie, jak żywy zostaje,
Żyją cnoty pobożne, żyją obyczajne,
Żyje w nich Alexander i w ciele jest cały,
W niebie z Bogiem, na ziemi Świętych czeka chwały⁸¹.

O tym, że Aleksander, choć złożony do grobu, „w ciele jest cały”, krążyły legendy wiele lat po jego śmierci. Okoliczni mieszkańcy wierzyli, że ciało podstolego koronnego

⁷⁸ Szeroko o portretach trumiennych i wykorzystywaniu ich podczas uroczystości pogrzebowych zob. J. Dziubkova, *Portret trumienny – kłopoty z denotacją*, „Studia Muzealne” 2000, 19, s. 168-185.

⁷⁹ Wszystkie trzy portrety trumienne Przyjemskich wraz z ich opisem publikuje J. Dziubkova, *Vanitas. Portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych*, Poznań 1996 (katalog wystawy), s. 134-136.

⁸⁰ S. Łukomski, *Koźmin Wielki i Nowy. Monografia historyczna*, Poznań 1914, s. 145-150.

⁸¹ J. Łukaszewicz, *Krótki opis kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, Poznań 1859, t. 2, s. 124.

nie uległo rozkładowi z powodu jego wielkiej pobożności i wielu cnót. Gdy w 1756 roku (a więc 60 lat po jego śmierci) w kościele otworzono trumnę Przyjemskiego oczom zebranych ukazał się człowiek niemal identyczny (więc bez większych oznak rozkładu ciała) jak na portrecie trumiennym. Tak relacjonowały to księgi kościelne: „Portret zaś tego JW Pana podstolego [...] bardzo podobny nienaruszonemu ciału, twarzą, włosom, komplexją i wąsem”. Z ciałem Przyjemskiego wiązała się jeszcze jedna, dość przerażająca historia. Późniejszy właściciel Koźmina, feldmarszałek Kalckreuth, gdy dowiedział się o nieulegających rozkładowi zwłokach Przyjemskiego, „kazał sobie otworzyć trumnę, a postrzegłszy nienaruszone ciało, złapał je za wąsy, chcąc zapewne doświadczyć, czy mocno siedzą w skórze. Tymczasem gdy pociągnął, otworzyły się oba oczy leżącego ciała”. Kalckreuth tak bardzo był przerażony tym zdarzeniem, że uciekł z kościoła, a następnie porzucił Koźmin i na stałe zdecydował się zamieszkać w Berlinie⁸². Trzeci portret trumienny z kręgu Przyjemskich – Władysława Przyjemskiego (†1699), wojewody kaliskiego, przypomina nieco portret jego teścia, Andrzeja Przyjemskiego – identyczne są bordiury obu portretów, w dodatku oba odbiegają artystycznie od portretu Aleksandra⁸³.

Stałym elementem pogrzebu szlacheckiego oprócz portretów trumiennych były także kazania pogrzebowe. Tego typu oracje wygłaszane były podczas pogrzebu, a następnie często drukowane, stając się częścią upamiętnienia zmarłego, ale także odgrywając propagandową rolę w kontekście wielkości rodziny i jego poszczególnych przedstawicieli. Niestety, drukowanych kazań Przyjemskich nie zachowało się wiele (możliwe, że też wiele nie było drukowanych). Takiej drukowanej oracji doczekali się zmarły około 1657 roku Stanisław, syn marszałka nadwornego koronnego⁸⁴, oraz zmarły w 1674 roku kasztelan śremski Piotr⁸⁵. Także żonom Przyjemskich poświęcano takie oracje: Annie z Czarnkowskich (†1629), pierwszej żonie Stanisława Przyjemskiego, późniejszego marszałka nadwornego koronnego⁸⁶, oraz Mariannie z Mycielskich (†1701), żonie Krzysztofa Przyjemskiego (†1718), chorążego kaliskiego⁸⁷. W tym drugim kazaniu na odwrocie strony tytułowej znalazło się przedstawienie zmarłej na portrecie trumiennym przywieszonym do trumny znajdującej się na katafalku (il. 6). Na pierwszym planie umieszczono tam herb Rawicz Przyjemskich oraz herb Dołęga Mycielskich, przedstawiony jako zegar symbolizujący czas, który zmarłej na ziemi już upłynął, a strzała herbowa jako wskazówka wskazuje na okrąg z napisem *aeternitas* (wieczność).

⁸² Zob. E. Raczyński, *Wspomnienia Wielkopolski, to jest województw poznańskiego, kaliskiego i gnieźnieńskiego*, t. 2, Poznań 1843, s. 277-279. Obie historie przytacza J. Dziubkova, *Vanitas...*, s. 134-135.

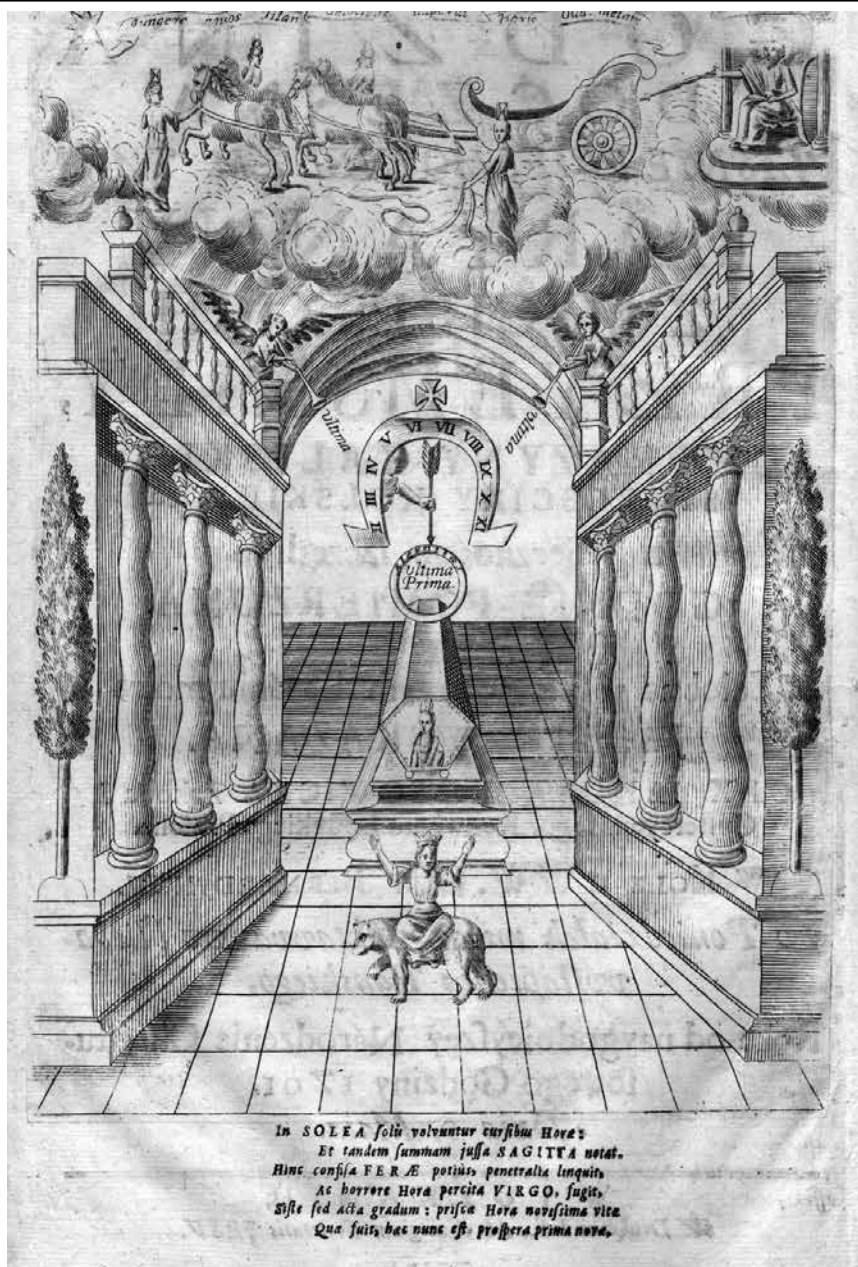
⁸³ Portrety trumiennie innych Przyjemskich: Adama Olbrachta (†1644) i jego drugiej żony Anny Konstancji z Grudzińskich (†1664) znajdują się także w kościele parafialnym w Osiecznej.

⁸⁴ T. Młodzianowski, *Kazanie na pogrzebie wielmożnego Jego Mości Pana Stanisława Przyjemskiego marszałkownika koronnego nadwornego*, [w:] idem, *Kazania i homilije na święta uroczystsze, także pogrzeby* [...], Poznań 1681, s. 569-577.

⁸⁵ K. Górczyński, *Rawicz starożytny w nieuchronne śmiertelności zagoniony sieci, w szczęśliwej jednak wieczności, wolnością darowany kazaniem przy pogrzebie jaśnie wielmożnego Jego Mości Pana Piotra z przejmny Przyjemskiego, kasztelana śremskiego* [...], Kraków 1674.

⁸⁶ J. Godziszewski, *Kazanie na pogrzebie jaśnie wielmożnej Paniej jej Mości P. Anny z Czarnkowa Przyjemskiej wojewodziny inowrocławskiej, generalowej wielkopolskiej, konińskiej etc. etc. starościny* [...], Poznań 1629.

⁸⁷ J. Kosowicz, *Godzina doczesna jaśnie wielmożnej I.M. Pani Marianny z Mycielskich Przyjemskiej chorążyny kaliskiej, starościny kolskiej etc. z wiecznością szczęśliwą godnie pomierzona żalobna w pogrzebowym kazaniu mowa jaśnie wskazana* [...], Poznań 1701.

Il. 6 Katafalk z trumną i portretem trumiennym Marianny z Mycielskich Przyjemskiej († 1701), żony Krzysztofa Przyjemskiego, chorążego kaliskiego, z kazania pogrzebowego Jakuba Kosowicza *Godzina doczesna*, fot. Paweł Klint

Nie tylko jednak powstawały utwory żałobne wychwalające Przyjemskich. Znane są również epitalamia, układane wierszem specjalnie na okoliczność zawarcia małżeństwa (głównie w postaci opowieści osnutych na kanwach mitycznych). Było w nich miejsce przede wszystkim na rozslawianie całej rodziny magnackiej, tak by zebrani goście weselni, którzy słuchali utworu, jeszcze dobitniej zdali sobie sprawę, z jak potężną

rodziną mają do czynienia. Przykładem może być choćby fragment utworu napisanego na wesele Adama Olbrachta Przyjemskiego i Zofii z Grzymułtowskich, wdowy po *primo voto* kasztelanie santockim Andrzeju Rusockim (1618). Opowiadający historię miłości nowożeńców grecki bóg Apollo w ten sposób wysławiał cały ród Przyjemskich:

I wielki to dom był zawsze, wiedzieć to potrzeba
Dobrze sławny na wszystkie cztery części nieba.
Nalazła tu ojczyzna poradę w pokoju,
Nalazła pożądaną pomoc w krwawym boju.
Gdybym chciał wszystkich liczyć pospolitej rzeczy,
Którzy na ustawicznej dobro mieli pieczy
Pierwejby woza mego zagasły promienie
I dzienna światłość w nocne zmieniała się cienie⁸⁸.

Liczne w Wielkopolsce były również fundacje kościelne Przyjemskich w XVII wieku. Zwłaszcza bracia Adam Olbracht (†1644) i Stanisław (†1642) na stałe wpisali się w dzieje południowej Wielkopolski jako patroni i fundatorzy nowych instytucji kościelnych. Pierwszy sprowadził do swych majątności reformatów: w 1622 roku do Miejskiej Górki, gdzie ufundował dla nich kościół pw. Świętego Krzyża i podarował ziemię „na Goruszkach”, by tam mogli wznieść swój klasztor oraz zapewne w tym samym roku do Osiecznej, gdzie również miała powstać świątynia. Na początku zabudowania klasztorne były drewniane – dopiero w następnych latach wybudowano tam murowane klasztory, w Osiecznej w latach 1680-1682 za sprawą córki Adama Olbrachta, Zofii Teresy z Przyjemskich Opalińskiej (†ok. 1692), a w Miejskiej Górcie w połowie XVIII wieku. Przyjemski również uposażył przed śmiercią kościół parafialny w Osiecznej, przekazując 30 000 zł na tamtejszych mansjonarzy⁸⁹. Brat Adama Olbrachta, Stanisław, który na stałe osiadł w Koźminie, rozpoczął starania o to, by w mieście założyli swój klasztor bernardyni. Kościół i klasztor bernardyński powstały jednak już za sprawą jego syna Andrzeja, chorążego kaliskiego. Właściciel Koźmina dbał również o inne miejsca kultu w swoich dobrach. Do kościoła w Borku (nazywanym wówczas także Zdzież) słynącego z cudownego obrazu Matki Boskiej

darował ośm lichtarzy srebrnych znacznej wagi, lampę srebrną i wielkością swoją i kształtem roboty szacowaną, kapę z dalmatykami bogatą, sukienkę srebrną modnie zrobioną na obraz, przytem na muzykę przy tym kościele cztery tysiące odłożył i wiele innych rzeczy na ozdobę tego miejsca sprawiwszy⁹⁰.

⁸⁸ A. Zorzewski, *Melodia rytmowa zacnych domów Ieich Mciów Panów Przyemskich zarówno Ieich Mciów Panów Grzymułtowskich sławne krótko opiewająca sprawy na Jego Mci Pana Adama Przyemskiego starosty kowalskiego społem Jej Mci Panniej Zofiej Rusocki(iej) fest weselny*, Poznań 1618. Znany jest również utwór napisany na wesele Piotra Opalińskiego i Katarzyny z Przyjemskich w 1678 roku, jednak autor skupił się tam przede wszystkim na wychwalaniu cnót Opalińskich, a nie Przyjemskich, zob. K. J. Cyboni, *Zawód płynącej pod żagłem serdecznych afektów Łodzi przy szczęśliwym szukanej miłości porcie ściągnięta na dożywotnej zakład przyjaźni ręka udatnej tryumfalnego Rawicza herotimy zastanowiony przy weselnym akcie jasnie wielmożnych oblubienców Jego Mości Pana Piotra na Bninie Opaleńskiego starosty międzyrzeckiego etc. etc. i Jejmości Panny Katarzyny na Przyjmiu Przyjemskiej chorążanki kaliskiej [...]*, Poznań 1678.

⁸⁹ J. Łukaszewicz, *Krótki opis kościołów...*, t. 2, s. 107, 259–261.

⁹⁰ K. Niesiecki, *Herbarz polski...*, s. 555.

* * *

W XVIII wieku magnacka rodzina wywodząca się z powiatu konińskiego straciła na znaczeniu. W 1694 roku umarł bezpotomnie podstoli koronny Aleksander, ostatni męski potomek jednej linii Przyjemskich (potomków Wojciecha kasztelana łędzkiego). Fortunę po nim przejęła siostra Katarzyna (†1705) i choć związała się *secundo voto* z Przyjemskim z drugiej linii (potomkami Rafała, kasztelana łędzkiego), dobra te przeszły na córkę Katarzyny z pierwszego małżeństwa – Ludwikę z Opalińskich, żonę Jana Kazimierza Sapięhy. Druga linia Przyjemskich, znacznie bardziej rozrodzona, trwała jeszcze przez cały XVIII wiek i dalej.

PRZYJEMSCY Z PRZYJMY – WIELKOPOLSKA RODZINA MAGNACKA W XVI-XVIII WIEKU

Słowa kluczowe: Wielkopolska, Przyjemscy, magnateria, czasy nowożytne, Przyjma, Golina

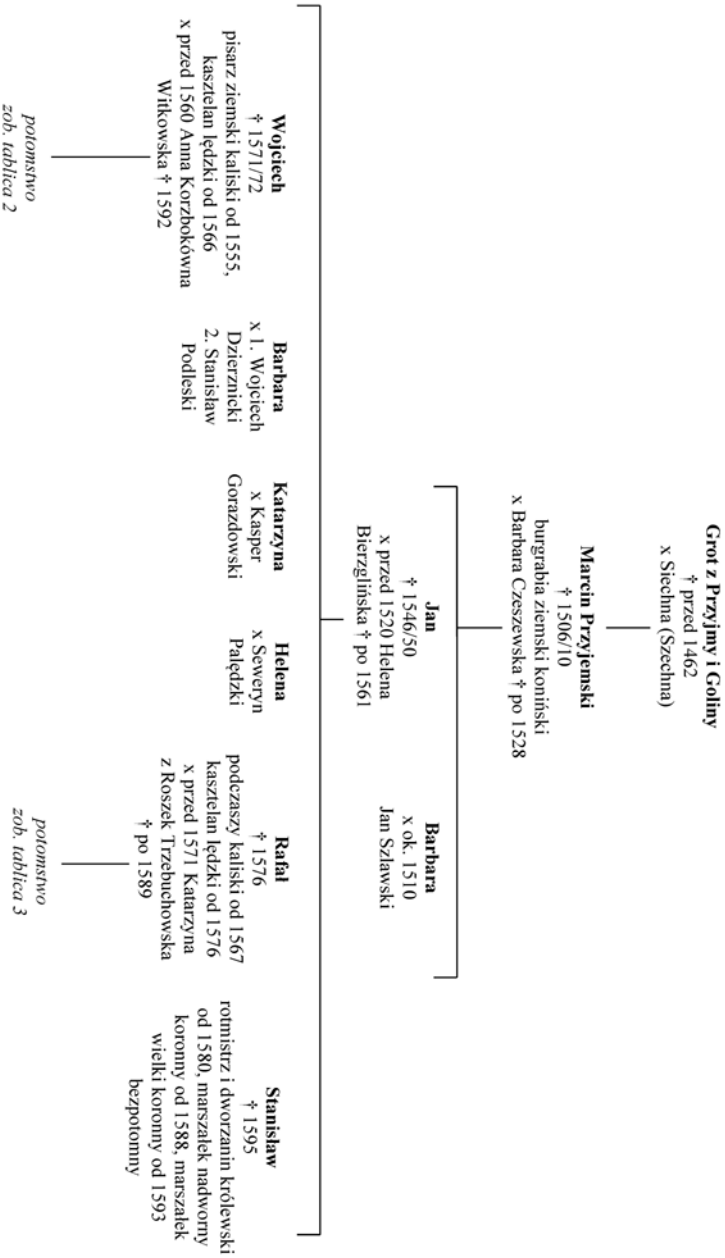
Artykuł ma za zadanie ukazać dzieje wielkopolskiej rodziny magnackiej – Przyjemskich w XVI–XVIII wieku. Autor stara się wskazać źródła majątkowej i politycznej kariery członków tej rodziny. Istotnym elementem analizowanym w tekście są koligacje z innymi rodzinami wielkopolskimi i koronnymi w okresie trwania magnackiej potęgi Przyjemskich. Utrzymywaniu pozycji magnackiej, choć na pozór lokalnie, służył także splendor poszczególnych członków rodziny, a także budowana już od końca XVI wieku działalność fundacyjna Przyjemskich. Wiązała się ona nie tylko z upamiętnianiem poszczególnych postaci, a pomocą choćby nagrobków czy epitafiów. Rodzina magnacka miała wręcz misję fundowania instytucji kościelnych, jak klasztory czy kościoły parafialne, a następnie ich utrzymywanie. Z tego elementu również Przyjemscy wywiązywali się znakomicie.

THE PRZYJEMSKI FAMILY MEMBERS FROM PRZYJMA – THE GREATER POLAND MAGNAT FAMILY IN THE 16TH-18TH CENTURY

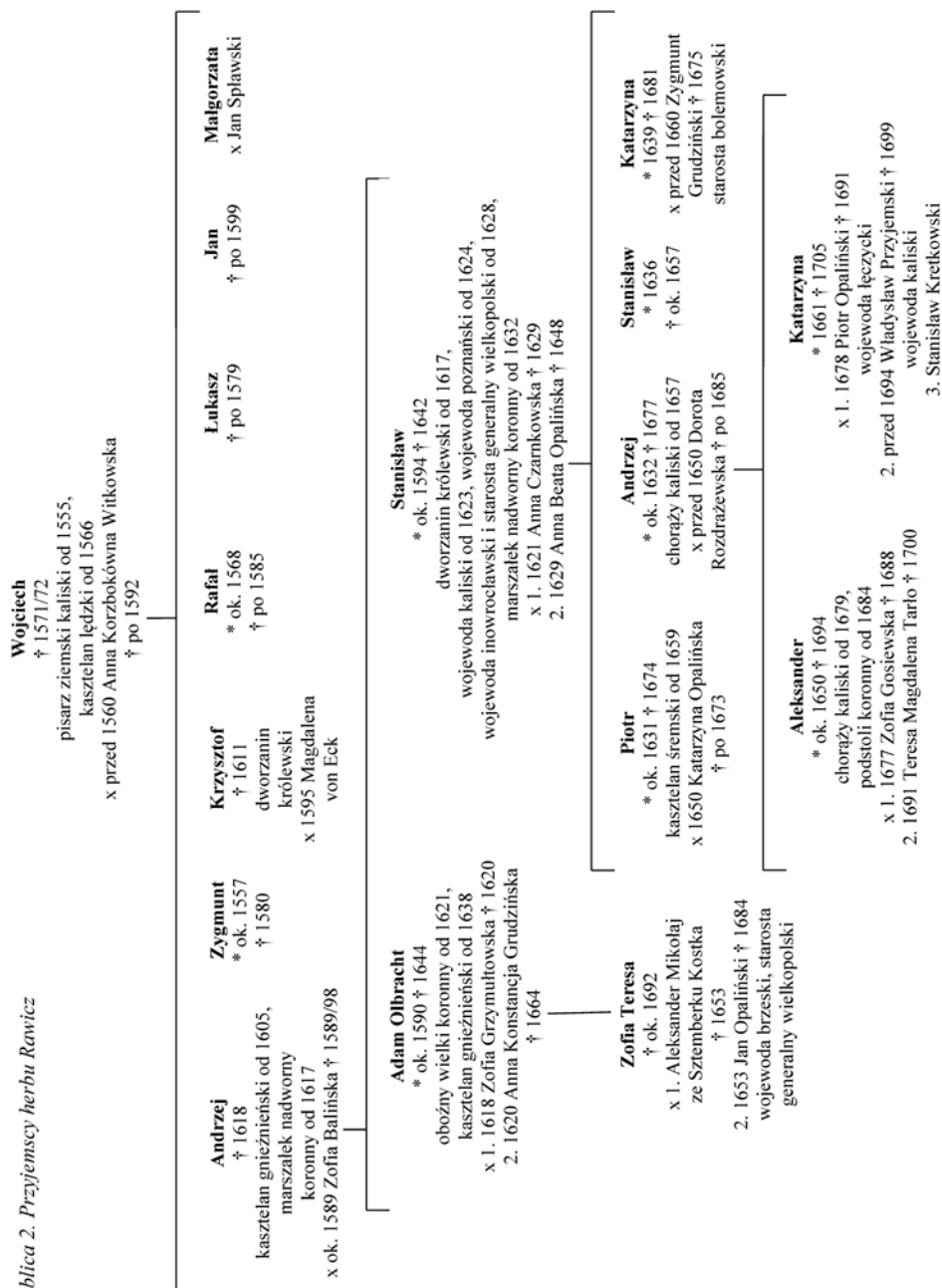
Keywords: Greater Poland, Przyjemski family, magnates, modern times, Przyjma, Golina

The aim of the article is to show and discuss the history of the Greater Poland magnates family - the Przyjemski family between 16th and 18th centuries. The author tries to indicate the sources of the financial and political career of the members of this family. An important element analyzed in the text are affinities with other Greater Poland and crown families during the period of the magnate power of the Przyjemski family. The splendor of individual family members, as well as the foundation activities of the Przyjemski family, which had been building since the end of the 16th century, also served to maintain the magnate position, although seemingly locally. It involved not only the commemoration of individual figures, but also the use of tombstones and epitaphs. The magnate family even had the mission of founding church institutions, such as monasteries and parish churches, and then maintaining them. The Przyjemski family also did an excellent work according to that interesting issue.

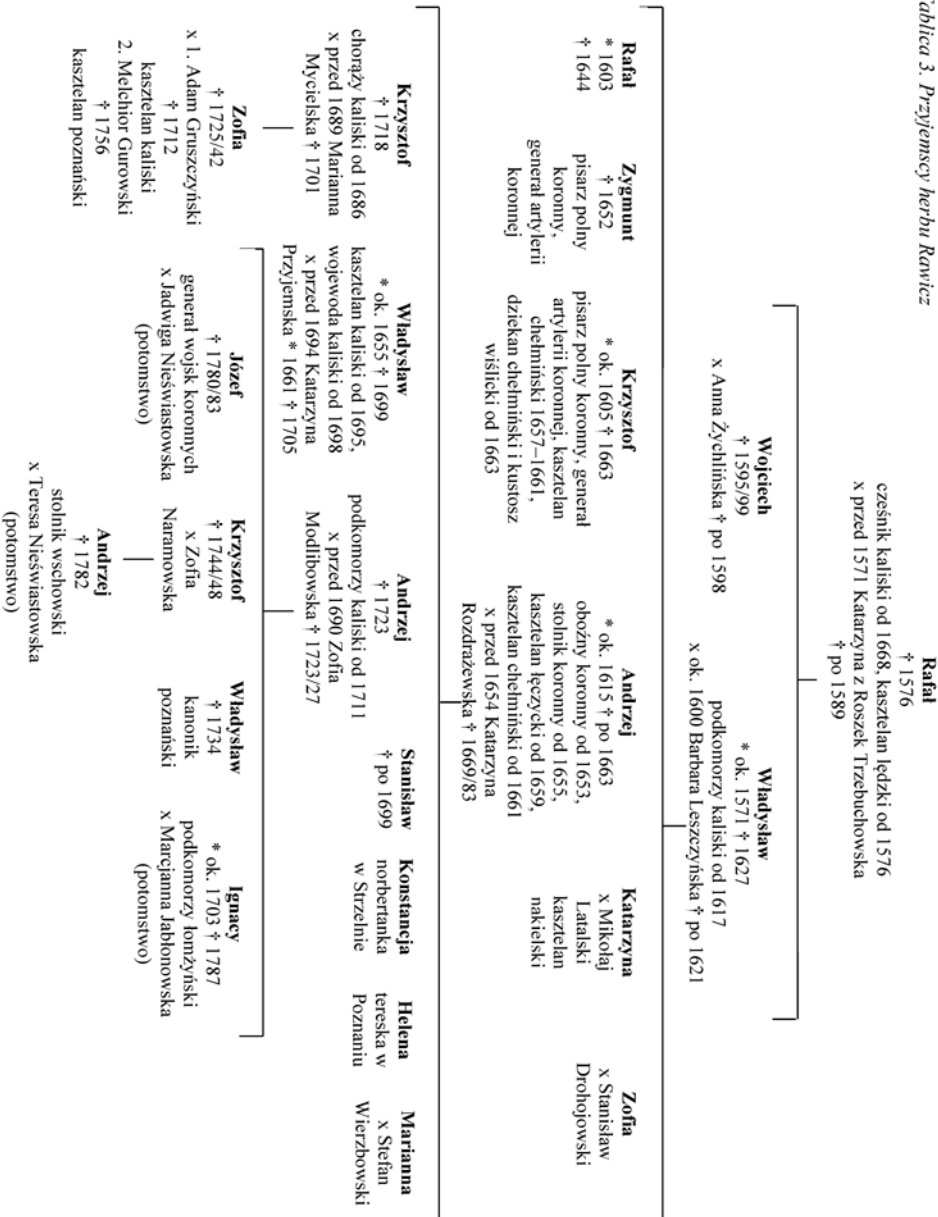
Tablica 1. Przyjemscy herbu Rawicz

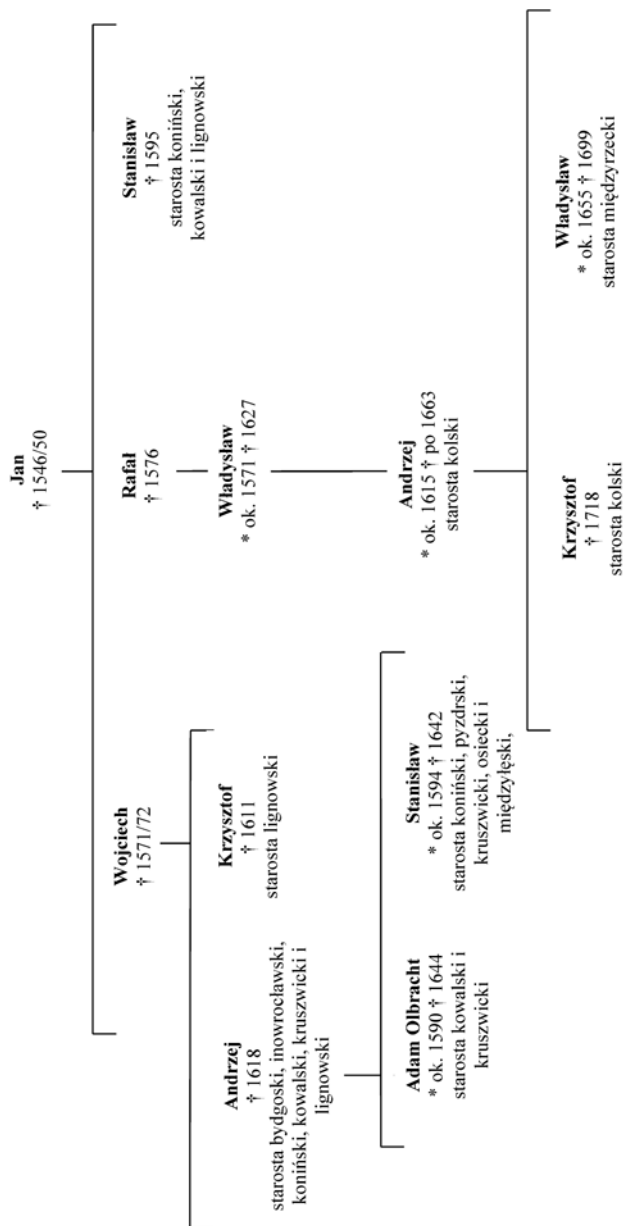
Tablica 2. Przyjemscy herbu Rawicz

Tablica 3. Przyjemscy herbu Rawicz

Tablica 4. Przyjemscy – posiadacze królewskich ziem

Bibliografia

Źródła:

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Księgi grodzkie konińskie

Księgi grodzkie kaliskie

Księgi grodzkie poznańskie

Źródła drukowane:

Cyboni K. J. (1678), *Zawód płynącej pod żaglem serdecznych afektów Łodzi przy szczęśliwym szukanej miłości porcie ściągiona na dożywotnej zakład przyjaźni ręka udatnej tryumfalnego Rawicza heroiny zastanowiony przy weselnym akcie jaśnie wielmożnych oblubieńców Jego Mości Pana Piotra na Bninie Opaleńskiego starosty międzyrzeckiego etc. etc. i Jejmości Panny Katarzyny na Przyjmie Przyjemskiej chorążanki kaliskiej [...]*, Poznań

Ellert F. (1684), *Rewizja Łodzi od brzegu śmiertelności na morze wieczności odkładającej kazaniem pogrzebowym przy egzekwiach na wyprowadzeniu ciała z zamku poznańskiego jaśnie wielmożnego Jegomości Pana Jana na Bninie Opaleńskiego wojewody brzeskiego kujawskiego, województw wielkopolskich generała*, Poznań

Godziszewski J. (1629), *Kazanie na pogrzebie jaśnie wielmożnej Paniej jej Mości P. Anny z Czarnkowa Przyjemskiej wojewodzkiej inowrocławskiej, generałowej wielkopolskiej, konińskiej etc. etc. starościny* [...], Poznań

Gorczyński K. (1674), *Rawicz starożytny w nieuchronne śmiertelności zagoniony sieci, w szczęśliwej jednak wieczności, wolnością darowany kazaniem przy pogrzebie jaśnie wielmożnego Jego Mści Pana Piotra z przejmy Przyjemskiego, kasztelana śremskiego [...]*, Kraków

Kosowicz J. (1701), *Godzina doczesna jaśnie wielmożnej I.M. Pani Marianny z Mycielskich Przyjemskiej chorążyny kaliskiej, starościny kolskiej etc. z wiecznością szczęśliwą godnie pomierzona żałobna w pogrzebowym kazaniu mowa jaśnie wskazana [...]*, Poznań

Łukaszewicz J. (1859), *Krótki opis kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej dyecezyi poznańskiej*, t. 2, Poznań

Młodzianowski T. (1681), *Kazanie na pogrzebie wielmożnego Jego Mości Pana Stanisława Przyjemskiego marszałkowica koronnego nadwornego*, [w:] *idem, Kazania i homilije na święta uroczystsze, także pogrzeby [...]*, Poznań

Niesiecki K. (1841), *Herbarz polski*, t. 7, Lipsk

Raczyński E. (1843), *Wspomnienia Wielkopolski, to jest województw poznańskiego, kaliskiego i gnieźnieńskiego*, t. 2, Poznań

Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX w. (1997), wyd. Biblioteka Kórnicka PAN, Kórnik-Poznań

Urzędnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI-XVIII wieku. Spisy (1990), oprac. K. Mikulski i W. Stanek, przy współudziale Z. Górskiego i R. Kabacińskiego, Kórnik

Zorzewski A. (1618), *Melodia rytmowa zacnych domów Ieich Mciów Panów Przyjemskich zarówno Ieich Mciów Panów Grzymultowskich sławne krótko opiewająca sprawy na Jego Mci Pana Adama Przyjemskiego starosty kowalskiego społem Jej Mci Panniej Zofiej Rusocki(iej) fest weselny*, Poznań

Opracowania:

- Broniarczyk M. (2012), *Wykształcenie świeckich senatorów w Koronie za Władysława IV*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 2
- Chłapowski K. (2017), *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565-1795 (materiały źródłowe)*, Warszawa
- Czaplewski P. (1921), *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454-1772*, Toruń
- Czapliński W., Długosz J. (1976), *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa
- Dworzaczek W. (1959), *Genealogia*, Warszawa
- Dworzaczek W. (1969), *Struktura społeczna szlachty*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red J. Topolski, Poznań
- Dworzaczek W. (1986), *Adam Wojciech (Olbracht) Przyjemski (zm. 1644)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W. (1986), *Aleksander Przyjemski (zm. 1694), podstoli koronny*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W. (1986), *Krzysztof Przyjemski (ok. 1605-1663)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W. (1986), *Andrzej Przyjemski (ok. 1615-1663)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W. (1986), *Rafał Przyjemski (zm. 1576)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W. (1986), *Stanisław Przyjemski (zm. 1642)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W. (1986), *Władysław Przyjemski (zm. 1699)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W. (1986), *Wojciech Przyjemski (zm. 1571/72)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W. (1986), *Zygmunt Przyjemski (zm. 1652)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W., Kowalska H. (1986), *Andrzej Przyjemski (zm. 1618)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dworzaczek W., Kowalska H. (1986), *Stanisław Przyjemski (zm. 1595)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Dziubkova J. (1996), *Vánitas. Portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych*, Poznań
- Dziubkova J. (2000), *Portret trumienny – kłopoty z denotacją*, „Studia Muzealne”, t. 19
- Józef Ł. (1835), *O kościołach braci czeskich w dawnej Wielkopolsce*, Poznań
- Karpowicz M. (1999), *Mecenat artystyczny w Polsce nowożytnej 1500-1767*, [w:] *Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce*, red. J. Kostecki, Warszawa
- Klint P. (2013), *Radość tworzenia, czyli o mało poważnych rysunkach w sądowych księgach wielkopolskich z XVII wieku*, [w:] *Kultura radości na ziemi wschowskiej. Obraz uroczystości, jubileuszy, wizyt gości, świąt*, red. P. Klint, M. Małkus, K. Szymańska, Wschowa-Leszno
- Kowalska H. (1986), *Władysław Przyjemski (ok. 1571-1627)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Liedke M. (2016), *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok
- Łukomski S. (1914), *Koźmin Wielki i Nowy. Monografia historyczna*, Poznań
- Nowosad W. (2014), *Konopaccy herbu Odwaga – dzieje pomorskiej rodziny senatorskiej z XV–XVIII wieku. Studium genealogiczno-majtkowe*, Warszawa.

- Opaliński E. (1981), *Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III*, Poznań
- Opaliński E. (2007), *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III*, Warszawa
- Orszulik S. (1982), *Pisma polityczne bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego*, Kraków
- Pielas J. (2008), „*Divisio bonorum*”. *U podstaw majątkowego funkcjonowania rodziny szlacheckiej w XVII wieku*, [w:] *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV-XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kukło, Warszawa
- Pielas J. (2012), *Majątkowe zabezpieczenie siostr w szlacheckich podziałach dóbr ziemskich w Koronie w XVII wieku*, [w:] *Per mulierem... Kobiety w dawnej Polsce w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa
- Pielas J. (2013), *Podziały majątkowe szlachty koronnej w XVII wieku*, Kielce
- Sajkowski A. (1960), *Krzysztof Opaliński, wojewoda poznański*, Poznań 1960
- Sobisiak W. (1967), *Dzieje ziemi rawickiej*, Poznań
- Szczygielski W. (1986), *Andrzej Przyjemski (ok. 1705-1782)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Szczygielski W., Wojciechowski B. (1986), *Ignacy Przyjemski (ok. 1703-1787)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Szczygielski W., Wojciechowski B. (1986), *Tomasz Przyjemski (1749-1802)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław
- Witczak H. (2006), *Z życia religijnego w królewskim mieście Koninie. Dzieje parafii św. Bartłomieja w Koninie do roku 1818*, Włocławek
- Zielińska T. (1989), *Rozważania nad kwestią wyposażenia szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 1-2